

XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ TÜRKÇE MUSİKİ NAZARİYATI ESERLERİ

Recep USLU

Türkçe yazılmış musiki ile ilgili eserler dünyaca ünlü müzik tarihçileri Kiesewetter, Collangettes, d'Erlanger, H. G. Farmer tarafından ihmal edilmiştir.¹ Bu durumun ilk farkına varan Rauf Yekta gereken ilk girişimi yaparak Lavignac'ın Fransızca ansiklopedisinde musiki ile ilgili kısımda Türk musikisini yazmış, Türk musikisi literatüründen elverdiğince bahsetmiştir.² Ancak daha sonra yapılan bir çok yabancı yayında Türk musikisi literatürüne yeterince yer verilmediği görülmektedir. Öte yandan konuya ilgi duyan az sayıda da olsa yabancıların olduğunu bilmek sevindiricidir. Klaus Signel Türk musikisinde makam konusu üzerine bir kitap yazmıştır.³ O. Wright güfte mecmuaları üzerine eğilmiş ve "Words without Songs" adlı eserinde bazı güfte mecmualarını incelemiştir.⁴ Bütün bu çalışmalara rağmen henüz Türk musikisi nazariyatı hakkında yazılan eserler yeterince tanınmamıştır. Son zamanlarda yapılan bu eserler üzerindeki tek tek çalışmalar ise henüz tamamlanmamıştır.

Musiki literatürünü ilgilendiren eserlerin başında nazariyat eserleri ve güfte mecmuaları gelmektedir. Osmanlı devletinin kuruluşundan XV. yy.ia kadar tesbit edilmiş Türkçe herhangi bir musiki nazariyatı eseri yoktur. XV. yy.da yazılmış tesbit edilen tek güfte eserinin aslı kayıp olmakla birlikte önemli bir kısmı başka bir mecmua içinde gelmiştir. Şems-i Rumi'nin yazdığı bu eserle Fatih Sultan Mehmed, II. Beyazıt zamanındaki bazı bestekarları ve bestelerini

¹ Kiesewetter, *Die musik der Araber*, Leipzig 1842; Collangettes, "Etude sur la musique arabe", *Journal Asiatique*, I-II, 1904; d'Erlanger, *La musique arabe*, Paris 1959; H. G. Farmer, *The Sources of Arabian Music*, London 1965

² Rauf Yekta, *Encyclopedie de la musique*, ed. A. Lavignac, Paris 1922

³ Signel, K., *Makam modal practice in Turkish art music*, Washington 1977

⁴ Wright, O., *Words without Songs*, London 1992

⁵ *Külliyat-ı Şems-i Rumi*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1002; eserin önemi için bk. Recep Uslu, "Fatih Dönemi Musikîbinaslarından Şems-i Rumi ve Bilinmeyen Eseri", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World Istanbul 12-15 April 1999*'da sunulan bildiri.

öğrenebilmekteyiz.⁵ Bilindiği kadarı ile XV.yy. içinde yazılan ilk musiki nazariyatı Kırşehirli Yusuf'un yazdığı Farsça eserdir. Bu eser kayıp olmakla birlikte tercümesi günümüze gelmiştir. Bu ve buna benzer musiki eserlerinin tanınması için katalogların hazırlanması konuyu inceleyecekler için bir adım olacaktır. Ancak daha önceleri olduğu gibi günümüzde de Türkçe musiki eserleri yeterince tanınmamaktadır. Doğu musikisi üzerine yapılan son zamanlarda yayınlanan kataloglardan Arapça ve Farsça musiki eserlerine yer veren Amnon Shiloah'ın eserinde Türkçe musiki nazariyatı eserlerinin eksikliği belirgin bir şekilde görülmektedir.⁶ Bu konuyla ilgili uzun zamandır yaptığımız çalışmaya bir başlangıç olarak XV. yüzyılda yazılmış Türkçe Musiki Nazariyatı eserleri ve içindeki bilgileri bir araya getirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz (Yazılış tarihlerine göre düzenlenmiştir). XVI. yy.la girerken Seydi'nin eseriyle karşılaşıyoruz. Onun eserini de bu listede geçiş dönemi eseri olarak verdik.

Kısaltmalar: bk.: Bakınız, DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, haz.: Hazırlayan, Ktp.: Kütüphanesi, nr.: Numarası, ö.: Ölüm tarihi, s.: Sayfa, sy.: Sayı, vr.: Varak, MÜ: Marmara Üniversitesi, TSMK: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, MM: Musiki Mecmuası, yy.: Yüzyıl.

1- Bedr-i Dilşad (15. yy.), Muradname,

Bedr-i Dilşad ile Mahmud b. Mehmed Şirvani olan tabip ve şair Mahmud Şirvani ile aynı kişi olduğu sanılmaktadır. Muradname 1427'de yazılıp II. Murad'a sunulan nasihatname veya ansiklopedi olarak değerlendirilen bir eserdir. Eser bir Kabusname çevirisi olarak sunulmakla birlikte pek çok yerinde değişiklikler ve ilavelerle zenginleştirilmiş, metin Kabusname'den çok farklı bir şekle gelmiştir. Eserin tek nüshası üzerinde Adem Ceyhan doktora çalışması yapmıştır. Eserin otuzdördüncü bölümü müzikle ilgidir. Bu kısım Kabusname'de yer alan hanendeler ve sazanelerle ilgili bölümden epeyi farklıdır.

Eserin otuzdördüncü bölümünde fenn-i musiki olarak devazde (12) makam, heft (7) ağaze, çehar (4) şube ve terkiblerden bahsedilmektedir. İçinde bahsedilen makamlar sırasıyla: bestenigar, niriz, pençgah, besteinsfahan, ısfahanek, dilkeşhaveran, zirkeşide, aşiran, nigar, gerdaniye-i nigar, gerdaniye-i buselik, muhayyer, vecchi hüseyini, karcığar, ruyı irak, nühüft, sipihr, hüseyini

acem, uzzal, nihavend, humayun, bahrinazik, hisar, hisarek, rahatulervah, hicazı büzürk, muhalifek, hicazı muhalif, neva-yı aşiran, irak maye, zavili, müberka, zemzem, nevrüz-i rumi, rekb, rekb-i nevrüz, sazkar, nihavend-i rumi, hisar-ı evc, rast-ı maye, çargah-ı acem, segah-ı acem, düğah-ı acem, rast-ı acem, sebzendersebz, nişavürek, acem-i irak, hicaz-ı acem, segah maye, nigarinek, uzzal-ı acem. Bunların ardından hangi saatte hangi makam icra edilmelidir, insanların ten rengine göre hangi makamlar okunmalıdır, mütriblerin dikkat etmeleri gereken kurallar sıralanır. Burada hanendelik adabından söz edilmektedir. Musiki kısmının:

Başı: Bab-ı si vü çeharum ender fenn-i musiki ve adab-ı sazandegan ve guyendegi.

Şu kim mutrib ola gerektür becid/

Ki ilm-i makamında eyleye cid.

Sonu: Tamam oldu mutribler ile kelam/

Ne kim gerek idi denildi tamam.

Yazması: Milli Ktp., Fahri Bilge, nr. 470.

Baskısı: haz. Adem Ceyhan, I-II, Ankara 1997, II, 722-755 (musiki kısmı). Musiki kısmı daha önce Halil İbrahim Şener ve Mehmed Ali Sarı tarafından latinize edilmiş,⁷ ayrıca İsmail Baha Süreşan tarafından⁸ özetlenmiştir.⁹

2- Hızır b. Abdullah (ö. 1451), Edvar-ı Musiki,

Hızır b. Abdullah II. Muradın Edirne'de sarayında bulunan hanende ve sazanelerinden biri olmalıdır. Eserini 1441 yılında II. Murad için yazdığını mukaddimesinde belirtir ve devrindeki bazı musiki üstadlarının adlarını verir: Hacı Ali, Sinan, Hüseyin, Eymen, Muhammed gibi. Eserin tamamı 48 fasıl olup başındaki fasıllarda alemin yaratılışı, felekler, yıldızlarla ilgili astronomi bilgileri verilir. 28. fasıldan itibaren fasıllar halinde musikiden bahsedilir. Fasıllarda sırasıyla şu konular işlenmektedir:

⁷ *Musiki Mecmuası*, sy. 362, 1979, s. 7-9; sy. 363, 1980, s. 12-13; sy. 364, 1980, s. 4-6; sy. 370, 1980, s. 10-12; sy. 371, 1980, s. 4-5

⁸ *Mızrap*, sy. 32, 1985, s. 4

⁹ Suphi Ezgi, *Nazari Ameli Türk Musikisi*, İstanbul 1940, IV, 174-176, 185; E. Ruhi Üngör, "Muradname'nin Yayını Dolayısıyla Türk Musikisi Yazınları", *Musiki Mecmuası*, sy. 362, 1979, s. 5-6; A. Ceylan, *Bedr-i Dilşad ve Muradname*, Ankara 1997; Mahmud Karakaş, *Müsbet Cimde Müslüman Alimler*, Ankara 1991, s. 476.

⁶ Shiloah, A., *The Theory of Music in Arabic Writings: 900-1900*, München 1979

- Yirmisekizinci fasıl: musiki ve musikinin tarifi,
 Yirmidokuzuncu fasıl: ika,
 Otuzuncu fasıl: muttasıl ve munfasıl ikalar,
 Otuzbirinci fasıl: ika zamanları,
 Otuzikinci fasıl: ıyar-ı evvel,
 Otuzüçüncü fasıl: nakaralar,
 Otuzdördüncü fasıl: ıyar-ı sani,
 Otuzbeşinci fasıl: amudeha-yı ika,
 Otuzaltıncı fasıl: ika çeşitleri arasındaki ittifak,
 Otuzyedinci fasıl: Abdülmümin'in makam tarifleri,
 Otuzsekizinci fasıl: Avazenin aslı geveştir,
 Otuzdokuzuncu ve kırkıncı fasıl: nevbet-i müretteb,
 Kırkbirinci fasıl: avazeler,
 Kırkikinci fasıl: perdeler,
 Kırküçüncü fasıl: ebrişim (teller üzerinde onsekiz perdenin anlatımı),
 Kırkdördüncü fasıl: ibtida-i makam,
 Kırkbeşinci fasıl: yedi yıldız ve perdeler arasındaki ilişkiler,
 Kırkaltıncı fasıl: meşhur edvar,
 Kırkyedinci fasıl: darbeler (usuller),
 Kırksekiçinci fasıl: perdeleri nerm ve ziyade etmenin anlatımı.

Hızır b. Abdullah eserinde Safiyyüddin Abdülmümin (bazen Safiyyüddin bazen de Abdülmümin olarak), Ebu Nasr Farabi, Muhammed Lala Mısrı, Kemaleddin Tusi, Celeleddin Harzemi, Üstad alaüddeve veddin Ali Sitai, Üstad Abdülaziz Kirmani, Şems-i İsfahani, Celal Şüşteri, İshak b. İbrahim Mevsili, Halife Memun, Fisagor, Aristo, Eflatun, Batlamyus, Davud peygamber, İbn Sina (bazen Ebu Ali şeklinde), Kemaleddin Tebrizi, İdris Peygamber, Şükrullah, Ebu Musa el-Eşari, Hz. Pygamberin eşi Hz. Aişe, Abdullah b. Ömer, Üseyd b. Hüseyin, Halife Mu'tasım, Şehabeddin Sühreverdi, Abdülaziz

Kirmani, Abdülkadir Meragi, Ebu Ali Dekkak,¹⁰ Gazzali, Enes b. Malik, Muaviye b. Ebu Süfyan, Ebu Hanife, Şafii'nin adları bazen musiki ile ilgili bir olay, bazen musiki hakkındaki fikirleri sebebiyle anılmaktadır. Diğer üstadlara göre avazlar altı olmasına rağmen Farabi'ye göre avazların yedi, yedincisinin de hisar olduğu belirtilir. Abdülmümin, İbn Sina ve Farabi'ye göre nevbet-i mürettebin tarifleri verilir. Şükrullah ile Safiyyüddin terkibatlarla seksen daire oluşturmuşlardır. Sema ve musikiyi dinleme konusunda Ebu Ali Dekkak'ın fikirleri nakledilir. Avaze ve perdeleri anlatırken makamları ve makamların hangi vakitlerde çalınması gerektiğini de anlatır. Topkapı nüshasının:

Baş: Der beyan-ı âferineş âlem. Evvel Allahu teala celle ve ala kendü kudretinden bir gevher yarattı...

Sonu: Padişah-ı bahr ü ber Sultan Murad bi-hemal/
 Erdişir şir-i dil dara-yı iskender hısal/
 Ol kim oldu rifatile asüman-ı ber karar/
 Ol kim oldu beray-ı birle afitab-ı bi-zeval.

Yazmaları: Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, nr. 5762, istinsah tarihi h. 1177, harekesiz rika veya kırık nesih, Topkapı nüshası ile aynıdır; TSMK, Revan, nr. 1728, harekeli nesih, 131 vr., eserin başı eksiktir, sözbaşları kırmızı, başında muhtemelen padişah III. Mustafa'nın mührü var; British Library Or 11.091; Berlin Diez A oktav 72; Paris Bibliothek Nationale, Or. Mss turc 150; Roma Vatikan, turco, nr. 360; Ankara Cebeci Ktp., nr. 133, bu nüshanın astronomi ile kısmı farklı olup musiki ile ilgili kısmı aynıdır.

Baskıları: Yok. Bu eserin üç nüshası karşılaştırılarak üzerinde akademik bir çalışma¹¹ yapılmıştır.¹²

3- Şükrullah Amasyalı (ö. 1470?), Risale min ilmi'l edvar,

II. Murad'ın musahibi olan Şükrullah, Yıldırım Beyazid'in oğlu İsa Çelebi'nin isteği ile bu musiki eserini kaleme almıştır. Amasyalı Şükrullah b. Ahmed daha çok tarihçi olarak bilinir. Bu eserinde kendi ifadesi ile ilk onbeş

¹⁰ Dekkak'ın hayatı için bk. Recep Uslu, "Dekkak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, 112

¹¹ *Hızır b. Abdullah ve Kitabül Edvar*, haz. M. Sadreddin Özçimi, yüksek lisans, 1989, MÜ Sosyal Bilimler.

¹² Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, III, 311; Suphi Ezgi, *Nazarî Amelî Türk Musikisi*, 1940, IV, 174-176; M. R. Gazimihal, *Bursa'da Musiki*, Bursa 1943, s. 8; E. F. Karatay, *TSMK Türkçe Yazmalar*, İst. 1961, I, 634; Ruhi Kalender, *XV. yy. da Musiki Kuramı ve Zeynül elhan*, doktora tezi, 1982, s. 48; *Gültekin Oransay Derlemesi I*, İzmir 1990, s. 53; Yalçın Tura, *Türk Musikisinin Mes'eleleri*, İstanbul 1988, s. 175, 205; S. Ağayeva, "Türk Musikisinde Edvar", *Musiki Mecmuası*, sy. 463, 1999, s. 58.

bölüm Safiyyüddin Urnevi'nin Edvar'ından ve daha sonraki yirmibir bölüm İbn Sina, İbn Nasr Farabi, Kemal Tebrizi, Hüsameddin Şeyh Hasan Kazeruni, İhvanüs-safa'dan ayrıca Hasan Kaşani'nin yazdığı Kenzü't-tuhf'ten çalgılarla ilgili bazı bölümlerden faydalanarak yazılmıştır. Safiyyüddin'in sistemini anlattığı kısımdan sonraki bölümlerde seslerin fiziksel olarak açıklanması, onsekiz sesin elde edilmesi, aralıklar, diziler, makamlar, avazeler, şedler, usuller, çalgılardan ud, rebab, mizmar, pişe, kanun, ıklığ, çeng, nüzhe, muğni adlı dokuz çalgının yapımı, hanendelerin toplum içinde nasıl olmaları gerektiği, çalgılarda kullanılan tel yapım tekniklerini açıklamıştır. Çalgı çizimleri Farsça anonim musiki eseri Kenzüt tuhf'teki çizimlerle aynıdır. Şükrullah'ın eserindeki fasılların konuları şöyledir:

Birinci fasıl: seslerin tizlik ve pestlik durumları ve bunların sebepleri,

İkinci fasıl: Bir tel üzerinde on yedi perde ve uzunluk nisbetleri,

Üçüncü fasıl: küçük ve büyük aralıklar, nisbetleri,

Dördüncü fasıl: mütenafir aralıklar ve tenafürün sebepleri,

Beşinci fasıl: mülayim aralıklar,

Altıncı fasıl: Edvar yani dörtlüler ve beşlilerin eklenmesi ile meydana gelen daireler,

Yedinci fasıl: İki telli sazın çalınma kaideleri,

Sekizinci fasıl: Ud'un telleri ve edvarın bu tellerden nasıl elde edileceği,

Dokuzuncu fasıl: 12 edvar (uşşak, neva, buselik, rast, irak, isfahan, zirefkend, büzürk, zengul, rehavi, hüseyini, hicaz) ve altı ağaze: gevaşt, gerdaniye, selmek, nevrüz, maye, şehnaz,

Onuncu fasıl: Edvarın nağmelerinin birbirleri ile ilişkileri,

Onbirinci fasıl: Edvarın tabakaları,

Onikinci fasıl: düzenlerin ud telleri üzerinde izahı,

Onüçüncü fasıl: İka ve devirleri,

Ondördüncü fasıl: hangi makamın hangi mizaca uygun olacağı ve hanendelerin meclislerde dikkat edeceği hususlar,

Onbeşinci fasıl: musiki ilminin tatbikatı,

Onaltıncı fasıl: ud ve yapımı, udun vasıfları, düzenleri,

Onyedinci fasıl: ıklığın yapımı,

Onsekizinci fasıl: rebabın yapımı,

Ondokuzuncu fasıl: mizmarın yapımı,

Yirminci fasıl: pişenin yapımı ve ölçüleri,

Yirmibirinci fasıl: çengin yapımı ve ölçüleri,

Yirmiikinci fasıl: nüzhenin yapımı,

Yirmiüçüncü fasıl: Kanunun yapımı ve ölçüleri,

Yirmidördüncü fasıl: muğninin özellikleri,

Yirmibeşinci fasıl: İbrişim ve bağırsaktan kirişin yapılması,

Yirmialtıncı fasıl: Bağırsakların mumla burulmaları ve tutulacakları muamele,

Yirmiyedinci fasıl: musikişinasların meclislerde davranışları,

Yirmisekizinci fasıl: meclis adabı,

Yirmidokuzuncu fasıl: zühre yıldızı ve duası,

Otuzuncu fasıl: ses açan otlar ve bunların kullanılış tarifleri,

Otuzbirinci fasıl: sese zarar veren şeyler,

Otuzikinci fasıl: günün hangi vaktinde hangi makamın icra edileceği,

Otuzüçüncü fasıl: yegah, dügah, segah, çargah'ın dört unsura nisbetleri,

Otuzdördüncü fasıl: elli altı terkinin adları,

Otuzbeşinci fasıl: bir önceki fasılda adı verilen elli altı terkinin tarifleri.

Yazmasının bulunduğu bilinen ilk kişi olan Rauf Yekta'nın teller ve dokuz çalgının yapımlarıyla ilgili bölümünü Milli Tettebbular mecmuasındaki makalesinde kısmen yayınlamıştır. Mehmed Zeki Pakalın buradan hareketle Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri adlı eserinde musiki ile ilgili maddelerinde kullanmıştır. Wilhelm Friedrich 1944'te doktora çalışmasını bu eserdeki çalgı tarifleri üzerinde yapmıştır. Eser Rauf Yekta'nın terekisinde iken İ. Baha Sürelsan'ın eline geçmiş, Sürelsan Musiki ve Nota dergisinde eseri ve içindekileri tanıtmıştır. Yazması kayıp olup müellif hattının mikrofilmli Süleymaniye ve Milli Kütüphanelerindedir.¹³

¹³ Süleymaniye Ktp., mikrofilm, nr. 3010; Milli Kütüphane mikrofilm arşivi.

Baskısı: Yok. Bu eserin çalgılarla ilgili kısımları Rauf Yekta tarafından Milli Tettebular Mecmuası'nda¹⁴ yayınlanmıştır. Gözde Uludemir eseri lisans tezi¹⁵ yapmıştır.¹⁶

4-Hariri b. Mehmed, Risale-i Edvar,

Eserin yazarı Hariri'nin Fatih dönemi şairlerinden Bursalı Hariri ile aynı kişi olması mümkündür. Adını böyle tanımladığımız bu eserin Kırşehirli Yusuf'un 1410 yıllarında Farsça yazdığı Edvar'ını Mart 1469 (Şaban 873) tarihinde Hariri tarafından yapılan bir tercümesi olduğunu eseri gören Behar'ın kaydından anlıyoruz.¹⁷ Popescu-judet'ın de bahsettiği bu tercümede makamlar ve tasnifleri, şekillerle anlatımları, usuller, çalgı düzenleri, insana tesir eden makamlar, makam ve yıldız ilişkisinden bahsedilir. Yusuf b. Nizameddin'in eserinden bir tercüme de Ankara Milli Kütüphane'de de mevcuttur. Eser üzerinde çalışan N. Doğrusöz'ün tesbitine göre bu ikisi arasında çok az fark vardır. Ankara nüshasının hemen girişinde Yusuf b. Nizameddin b. Yusuf Rumi Kırşehri el-Mevlevi'ye musiki hakkında bir eser yazması istendiğini ve bu eseri kaleme aldığını belirtir. Önce tanrının alemleri yaratıp harekete gelmelerinden avazenin, bundanda musinin ortaya çıktığını anlatır. Ona göre musiki ruhani bir ilimdir. İşitilerek öğrenilir. Bu ilim riyazatla bulunmuştur. Safiyyüddin Abdülmü'min bu ilmi diriltmiştir. Safiyyüddin 300'e yakın nevbet-i müretteb yapmıştır. 12 burcdan 12 makam, yedi yıldızdan yedi ağaze, dokuz felekten dokuz usul ortaya konulmuştur. 12 makam: rast, irak, ısfahan, zirefkend kuçek, büzürk, zirgule, rehavi, hüseyini, hicaz, buselik, neva, uşşak. Ağazeler: geveşt, nevrüz, selmek, şehnaz, maye, gerdaniye, hisar. Şubeler: yegah, dügah, segah, çargah. Yedi ağazenin yedi yıldıza mukabili, makam ve ağazelerin tabiatları, 12 makam ve bunlardan türeyen makamlar ve bu makamların perdeleriyle ilgili şekiller. Bu girişten sonra sıra sayısı vermeden bablarla ifade ettiği konular vardır. Bunlar:

Bab: terkipler,

Bab: terkiplerin makamların tarifleri,

Bab: usuller,

¹⁴ Milli Tettebular Mecmuası, II, 1331, s. 137-141, 233-239

¹⁵ Dokuz Eylül Güzel Sanatlar Fakültesi, 1995

¹⁶ Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, III, 311; Mustafa Yeşil, *Musiki Mecmuası*, sy. 222, s. 168; İ. Baha Süreşan, "Onbeşinci Asır Türk Musikisi Müelliflerinden Ahmedoğlu Şükrullah", *Musiki ve Nota*, sy.5, 1970, s. 4-7; M. R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopsuz*, Ankara 1975, s. 84; Danişpejuh, *Hüner ü merdüm*, sy. 110, nr. 2; M. Bardakçı, *Gösteri*, sy. 117, 1990, s. 70; *Toplumbilim*, sy. 9, 1999, s. 13.

¹⁷ Behar, Cem, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, İstanbul 1998, s. giriş ve bibliyografya

Bab: darb, usul ve zamanın tarifleri, Mısır'da yaşayan Ebu Ali Sina ile Safiyyüddin'in arasında geçen musikide üstünlük hikayesi, kısım: nevbetin tarifi,

Bab: 12 makam, yedi ağaze, dört şube ve terkiplerin 24 saatle icra uygunluğu,

Bab: insanların tenlerine göre musiki makamları,

Bab: çenk öğrenmek isteyenlere tarifler,

Bab: ney öğrenmek isteyenlere tarifler,

Bab: çenk, kanun, muğnide makam düzme.

Ankara nüshasının:

Başı: Hamd-i bi-kıyas ve sena-i ba esas ol halik....

Sonu: Dahi edvar bunda oldu tamam, vallahu a'lem.

Yazmaları: Paris Bibliotheque Nationale, Or. Mss, Suppl. Turc nr. 1424, Hariri'nin hattı; Ankara Milli Kütüphanesi, nr. 131/1, Risale-i Musiki'nin ilk 37 sayfası, talik, Hariri'nin adının geçmediği bir nüshadır.

Baskısı: Yok. Ankara nüshası Nilgün Doğrusöz tarafından sanatta yeterlik¹⁸ çalışması yapılmıştır.¹⁹

5- Kadızade Mehmed Tirevi (ö. 1494), Risale-i Musiki,

Kadızade Mehmed Tirevi'nin babası Kastamonu'da kadılık yaptığı için Kadızade diye anılmıştır. Medrese eğitimi görerek mezun olduktan sonra müderrislik yaptı. Fatih Sultan'ın Sahn Medreselerini kurduktan sonra II. Bayezid zamanında 1488 yılında İstanbul'a tayin edildi. 1492'de ise Bursa'ya müderris atandı. II. Bayezid döneminde kadı oldu. Bursa'da 1494'de öldü.

İçindekiler: Tanrıya hamd, İlm-i musikinin şerefli bir ilim olduğu, terkiplerin sayısı ve çizelgesi, perdeler, makam ve avazeler, çar şube, terkipler. Mukaddimesinde şeyh-i musikar olarak kastettiği kişinin daha sonraki bir cümlesinde Ebu Ali Sina olduğu anlaşılmaktadır. Onun musikiyi icad etmesi, makam, terkipler, şubeleri düzenlemesi anlatıldıktan sonra perdelerle geçilir. On altı

¹⁸ İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997

¹⁹ Kalender, Ruhi, *XV. yy. da Musiki Kuramı ve Zeynü elhan*, doktora, 1982, Ankara Üniversitesi, s. 51; Nilgün Doğrusöz, *AGK 131'deki Mecmuası*, sanatta yeterlik, 1997, İTÜ; E. Popescu-judet, *Türk Musikisi Kültürü*, trc. B. Aksoy, İstanbul 1997, s. 78, 94; Cem Behar, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, İstanbul 1998, giriş ve bibliyografya.

perdeden rast, düğah, segah, pençgah, hüseyini, tekrar segah, tizrast, tizdüğah, tizsegah, tizçargah, tizpençgah, tizhüseyini'nin adını verir ve "bundan yukarıya perdeler gerek yoktur" der. "Bu onaltı perdenin içinde cemi' havalar bulunur amma perde arasına perde girmekle veya perde aşımakla gayri havalar olur" (Reşid Efendi, nr. 1059, vr. 71a). Bundan sonra makamların anlatımına geçerek rast ile makam tariflerine başlar. Beş nüshanın karşılaştırılmasıyla elde edilen nüshanın:

Başı: Hamd-ı bi-had ve sena-i bi-ad ol hâlık-ı enfas ve razık-ı cin ve inasa olsun kim...

Sonu: Bestenigar oldur ki tiz rast hanesinden ağaze idüb çargah hanesinde karar idersin. Temme'r-risale.

Yazmaları: Köprülü Ktp., Hafız Ahmed Paşa, nr. 275/5, vr. 104b-119a; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 3181/10-12, vr. 174b-181b, 1087/1676 tarihli nüsha; Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 1503; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K442, 19 vr., 1775 (1189) yılında Mehmed Said'in istinsah ettiği nüsha; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1059/5, vr. 70b-73b. Çeşitli şairlerin şiirleri ile başlayan bir mecmuadır. Eserin içinde ebcedle yazılmış tarihler de yer almaktadır. vr. 54a-62b arasında güfteler kaydedilmiştir. Burada bestekarlardan Hafız Post, Itri, Bekir Çavuş, Çorbacızade, Kemani Mehmed, Kapudanzade, Esad Efendi, Derviş Hüseyin'in adları belirtilmiştir. Bazen güftelerin usul adları, formlar ile makamları da belirtilir. İstinsah kaydı yoktur.; John Rylands Library Manchester MS Turkish nr. 148'deki nüsha Seyyid Mehmed b. Sadaka Tirevi adına kayıtlıdır.

Baskısı: yok. Eserin beş nüshası karşılaştırılarak neyzen Nuri Uygun tarafından yüksek lisans²⁰ çalışması yapılmıştır.²¹

6- Ladikli Mehmed Çelebi (ö. 1500?), Zeynü'l elhan fi ilmi't te'lif ve'l evzan,

Bazı araştırmalarda ve kaynaklarda Abdülmecid olarak görülen Ladikli Mehmed Çelebi'nin babasının adı kendi eserlerinde Abdülhamid'dir. Dini ilimler yanında Arapça ve Farsça öğrendi. Mantık ve musiki ilimleriyle ilgilendi ve bu sahalarda eserler yazdı. Zübdetül-beyan adlı mantıkla ilgili ilk Türkçe eser Ladikli'ye aittir. II. Bayezid için yazdığı Arapça er-Risaletül-Fethiyye adlı eseri gibi yine II. Beyazıd'a ithaf edilmiş ve Zeynü'l-elhan adlı

²⁰ Kadızade Tirevi ve *Musiki Risalesi*, haz. Nuri Uygun, yüksek lisans, 1990, MÜ Sosyal Bilimler.

²¹ Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, III, 311; Onur Akdoğan, *Türk Müziği Bibliyografyası*, İzmir 1989, s. 18; Gültekin Oransay *Derlemesi I*, İzmir 1994, s. 15; Nuri Özcan, "Osmanlılarda musiki", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, III, 217.

Arapça yazılmış musiki nazariyatı eserinin (Arapçası: Nuruosmaniye Ktp., nr. 3138) yine yazar tarafından yapılmış Türkçe tercümesi de Zeynü'l-elhan fi ilmi't-te'lif ve'l-evzan ismindedir. Eserin Arapçasında olduğu gibi Türkçesi de üç makale ve bir hatime'den oluşmaktadır.

Birinci makale perdelerin taksimi, 14 aralığın ve mülayim aralıkların tarifi,

İkinci makale yazar zamanında bilinen rast, irak, ısfahan, zirefkend, büzürk, zengule, rehavi, hüseyini, hicazi, ebuselik, neva, uşşak olmak üzere 12 makam, geveşt, nevrüz, selmek, şehnaz, hisar, gerdaniye, maye olmak üzere yedi ağaze, yegah, düğah, segah, çargah olmak üzere dört şube, pençgah-ı asil ve zaid, muhayyer, neva, sünbüle, ızzal, düğah, nühüft, neva, evc, mahur-ı sağır, nıriz-i kebir, nıriz-i sağırnihavend-i kebir ve sağır, karcıgar, acem, bestenigar, ısfahan, rahatülervah, zavili segah, zavili ısfahan, nigar, nişabürek, huza, hucest, müberka, hümayun, aşiran, müstear, türki hicaz gibi meşhur makamlar,

Üçüncü makale usul, ika ve nakara, veted, sakil, remel, hafif vuruşlar hakkındadır.

Sonuç (hatime) kısmında makamların tesirleri, makamların zamanları, musikinin faydalarından ve tarihinden bahseder. Eserdeki usuller, makamlar, aralıklar Ruhi Kalender'in tezinde listelenmiştir.

Başı: Elhamdü lillahillezi tefferrede bi-te'lifi edvari..

Sonu: Allahümme fevaffikni lima tuhibbu ve terza minel kavli vel ameli fi afiyetin.

Yazmaları: İÜ Ktp., TY, nr. 4380; Ankara Milli Ktp., İbn Sina salonu, Yz. A. 1267; Konya Mevlana Müzesi, nr. 2192.

Baskısı yok. Ruhi Kalender bu eserin Türkçe nüshalarını karşılaştırarak yeni harflere çevirmiş ve sadeleştirerek doktora tezi²² yapmıştır.²³

7- Seydi, el-Matla fi beyanil edvar vel makamat,

Eserin sonunda belirtilen tarihte 1504 (910) yılında yazılmıştır. H. S. Arel'in bir ara yanıltıpta Muradname sandığı eser budur. Eserin içinde Seydi mahlası geçmekte iken eserin sonunda geçen Mahbub adlı isimle kimin

²² Kalender, *Ruhi, XV. yy. da Musiki Kuramı ve Zeynü'l elhan*, doktora, 1982, Ankara Üniversitesi, s. 70-157.

²³ Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, III, 311; Rauf Yekta, "Ladikli", *Anadolu Mecmuası*, VI, 1340, s. 9-14; Ruhi Kalender, *XV. yy. da Musiki Kuramı ve Zeynü'l elhan*, doktora, 1982, Ankara Üniversitesi; Recep Uslu, "Ladikli Mehmed Çelebi Üzerindeki Şüpheler", *Musiki Mecmuası*, sy. 462, 1998, s. 33-37.

kastedildiği tam anlaşılmalıdır. Musiki makamları, aralıklar, usuller ve musiki aletlerinin düzenlerini nazım ve nesirle anlatan bir eserdir. Yazarın II. Bayezid zamanında yaşadığı anlaşılmaktadır.

İçindekiler: Giriş, Hz. Ömer ve Cahiz'le ilgili hikaye, nevruz, Şeyh Dik Ebünnik, mesnevi, ilm-i riyazi, matla-ı makamat, avazeler, şubeler, terkipler, yıldızların yapısı, aralıklar ve şarkıların ruha tesir ettikleri vakitler, müttefik ve mütenafir bu'dlar, eb'ad-ı şeşkane, tenafür, bu'd bilkül, darb, eb'ad-ı bilkül, aksam-ı durub, hesab-ı nakarat, başka bir rivayetle makamlar, avazeler, adab-ı musiki, sazlar, ud, çeng, ney, düzenler. Bu musiki eserinde rast, ırak, ısfahan, zirefkend-i kuçek, büzürk, zengule, rehavi, hüseyini, buselik, hicaz, neva, uşşak, geveşt, nevruz, selmek, şehnaz, maye, gerdaniye, hisar, yegah (yekgah), düğah, segah, çargah, bestenigar, nigar, nigarnik, gerdaniyenigar, beste-i ısfahan, ısfahanek, nıriz, pençgah, zilkeş, zirkeşhaveran, zirkeşide, aşiran, gerdaniyyede buselik, neva-aşiran, muhalifek, hicaz-ı muhalif, rahatülervah, segahmaye, rastmaye, ırakmaye, uşşakmaye, zavili, müberka, saba, zezem, nevruz-ı rumi, zirefkend, nişavurek, sazkar, nihavend, nihavend-i rumi, muhayyer, sazkar, karcığar, vech-i hüseyini, ruy-i irak, müstear, nühüft, uzzal, bahr-i nazik, hisarek, hisarnik, hisar-ı evc, hicaz-ı türki, hicaz-ı büzürk, acemba-zirkeşide, çargah-ı acem, segah-ı acem, düğah-ı acem, hicaz-ı acem, uzzal-ı acem, hüseyini acem, nevruz-ı acem, ırak-ı acem, acem-i rast ve murgak, humayun, hicaz-ı ırak, sebzendersebz makamları açıklanmaktadır. Makamlar ile burclar, avazeler ve yıldızlar, tabakalar, tel üzerinde eb'ad ve tabakalar şemalarla gösterilmiştir. Eserde Muhammed Reyay, Kemal Tebrizi, Nasırüddin Farabi, Cahiz, Safiyyüdin Abdülmümin'in adları verilmektedir. Eserin sonuna doğru sazların eğitiminde ud, şeştâ (r), çenk, ney aletlerinden bahseder ve rast, ısfahan, hicaz, zengule, acem, büzürk, ırak, ırak-neva, buselik, ısfahan, rehavi düzenlerini anlatır.

Başı: Ela ey talib-i ilm-i riyazi/

Bu fende keşf-i hal et i'tirazı...

Sonu: Bu makamların düzenlerin bulub istikametle bilesin baki müşkil terkiplerin aslın bilüb bulasın ve ilm-i sazda ve fenn-i evtarda üstad-ı kamil olasın.

Yazması: TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, yıpranmış kağıtlarla 39 vr., 15 satır, harekeli nesih, söz başları kırmızı, istinsah tarihi 1504-5 (910); Paris Bibliotheque Nationale, Or. Mss turc, nr. 243, 1528 tarihli bir nüshadır.

Baskısı: Yeni harflere M. Kemal Özergin ve M. Kemal Dürüst tarafından çevrilmiştir.²⁴ Mithat Arısoy tarafından yüksek lisans tezi²⁵ olarak hazırlanmıştır.²⁶

SUMMARY

The music historians did not study and not recognize the sources and written works of ancient Ottoman music sufficiently. Mr. Rauf Yekta Beg was the first to write on this subject in the music section of LAVIGNAC's French encyclopedia and cited the literature and source works.

In this article the rare sources on ancient Ottoman music like Muradnâme, Edvâr-ı Musiki, Risâle-i Musiki, etc... are introduced.

²⁴ *Musiki Mecmuası*, sy. 196-218, 1964-66

²⁵ MÜ Sosyal Bilimler, 1988

²⁶ Arel, H. S., "Türk Musikisi kimindir", *Musiki Mecmuası*, sy. 16, 1949, s. 9; E. F. Karatay, *TSMK Türkçe Eserler*, I, 633; H. S. Arel, "Fatih Devrinde Türk Musikisi", *Musiki Mecmuası*, sy. 63-65, 1953, s. 69; M. Kemal Özergin, "16.yy ait Bir Edvar Kitabı: Seydi'nin el-Matla'", *Musiki Mecmuası*, sy. 196, 1964; Mustafa Yelil, *Musiki Mecmuası*, sy. 221, 1966, s. 137; Gültekin Oransay *Derlemesi I*, İzmir, s. 16-17; Murad Bardakçı, *Gösteri*, sy. 117, 1990, s. 70.